

SUBSTANTIV ELLER VERB:

Om ovanor och vanor vid utläggning av Jesu liknelser

Magnus Evertsson, Doktorand i Nya testamentets exegetik vid Lunds universitet

86

ATT DECHIFFRERA DETALJER

Låt oss börja hos kyrkofadern Augustinus, biskop av Hippo i nuvarande Algeriet under tidigt 400-tal och en av den västerländska kristenhetens mest inflytelserika teologer; låt oss börja i en av hans utläggningar. Han berättade om Adam (det vill säga mänskligheten) som på sin väg från den himmelska gudsstaten mot månen (det vill säga dödligheten) överfölls av djävulen och hans änglar, berövades sin odödlighet och tvingades till synd. I detta läge var den gammaltestamentliga offertjänsten till ingen nytta, men då kom Jesus och hindrade synden genom att lägga förband på mänsklighetens sår och ge hoppets tröst och en uppmaning till arbete. Genom Guds människoblivande i Jesus fördes mänskligheten till kyrkan, anförtroddes efter Jesu uppståndelse åt aposteln Paulus, som av Jesus fått budet om kärlek till både Gud och medmänniskor för att med dess hjälp ta hand om mänskligheten – eller så hade Paulus anförtrotts både livet här på jorden och det eviga livet.

Jag måste erkänna att detta är en karikatyr, men det ligger i karikatyrers natur att tydliggöra somligt, och då kan man leva med att annat inte görs full rättvisa. Denna karikatyr presenterar inte någon omsorgsfull kortsammanfattning av en augustinustext – eller ens av två, en där Paulus anförtrotts det dubbla kärleksbudet, en där han anförtrotts liv såväl här på jorden som evigt liv. Den karikatyr som jag nyss tillskrev Augustinus är en rekonfiguration av komponenter i hans egen liknelseutläggning, och innan stackars Augustinus får stiga ner från den schavott där jag placerat honom ska några saker sägas: dels att han vare sig uppfann *allegoresen*, alltså sättet att läsa liknelser som *allegorier*, det vill säga koder som behöver dechiffreras, eller förde *allegoresen* längre än andra; dels att han lika lite som andra seri-

ter i hans egen liknelseutläggning, och innan stackars Augustinus får stiga ner från den schavott där jag placerat honom ska några saker sägas: dels att han vare sig uppfann *allegoresen*, alltså sättet att läsa liknelser som *allegorier*, det vill säga koder som behöver dechiffreras, eller förde *allegoresen* längre än andra; dels att han lika lite som andra seri-

ösa utläggare använde allegores som enda sätt att läsa liknelserna eller för den delen Bibeln i övrigt. Allegoresen var ett sätt att umgås med djupen i texterna och göra tankeväckande tillämpningar på olika situationer. Likväl tror jag att vi måste hålla kvar frågan vad det var som Paulus anförtrotts att förvalta och vårda mänskligheten med. Var det det dubbla kärleksbudet eller var det livet på jorden såväl som det eviga livet? Hade Augustinus svårt att bestämma sig för vad Jesus menade eller var han bara tidigt ute med att hävda att inga tolkningar ska tas som fasta och beständiga? Eller – för att släppa alla artigheter och uttrycka sig rakt på sak – var karln helt enkelt ute och cyklade?

ATT SÖKA RIMLIGT INNEHÅLL ISTÄLLET FÖR ATT DECHIFFRERA DETALJER

Jag slår inte in några öppna dörrar när jag å forskningens vägnar svarar *ja* på den sista frågan: Augustinus och andra, under en synnerligen lång tolkningstradition, kom fundamentalt fel när man utlade liknelser genom att dechiffrera större och mindre detaljer i texterna. Övertygelsen om allegoresens otjänlighet har bildat utgångspunkt för över hundra års liknelseforskning, och även en och annan uttolkare långt dessförinnan såg problemen. Det ämnesområde jag är verksam inom, bibelvetenskapen, heter med ett annat ord *exegetik*; ordet betyder att *leda ut* och på så sätt tillgängliggöra vad som kan läsas ut ur i det vi forskar på – i mitt fall särskilt liknelser i Lukasevangeliet. Grundläggande för exegetiken är vad små avsnitt eller större sammanhang inneburit i deras ursprungliga kommunikationssammanhang, oavsett om vi då undersöker vad ett Jesusord kommunicerade till åhörare i det heliga landet för ungefär 1980 år sedan eller vad ett nysant brev eller ett nyskrivet evangelium kommunicerade till mottagare i östra medelhavsområdet årtiondena därefter. Ett inom vår vetenskap mindre behandlat område är vilken tolkningspotential som finns i mångbottnade texter, men även det har aktualiserats på senare tid genom att vi börjat forska också om hur texterna tas emot och används från tid till annan. Utifrån min augustinuskarikatyr återkommer dock frågan huruvida det dubbla kärleksbudet eller både livet på jorden och det eviga livet båda rimligen kan sägas rymmas i tolkningspotentialen – vilket naturligtvis är en fråga besläktad med huruvida man anser texter *har* mening(ar) eller *får* mening(ar) när de läses, och huruvida det då finns gränser för vilka mening(ar) de rimligen kan få. Annorlunda uttryckt: kan man läsa vad som helst ut ur en text, eller finns det gränser (vilket jag och många med mig menar). Med tanke på att den detalj i liknelsen som dechiffreras på detta sätt är två mynt, skulle jag säga att vare sig det dubbla kärleksbudet eller liv på jorden och evigt liv ryms i tolkningspotentialen, att bådadera får räknas som

Foto: Kennet Ruona.

fantasifulla inläsningar och som uttryck för en seglivad ovana: ovanan att övertolka substantiv vid utläggningen av Jesu liknelser.

Varför man gett sig ut och cyklat som man gjort och hur man istället kan göra är en knepigare fråga; jag är bara en av många bidragsgivare när det gäller att söka svar där. Ni ska dock få del både av en möjlig förklaring till att det blev som det blev och en tes som åtminstone jag ser som ett möjligt sätt att istället gå till väga.

VARFÖR HAR MAN GJORT SOM MAN HAR GJORT?

Först den möjliga förklaringen: låt oss tänka på paraplyer som en parallell till Jesu liknelser: det är tyget man ser, det är tyget som ger färggrann eller diskret karaktär, det är också tyget som utgör skydd mot regn. Det sammanhållande, det som gör paraplyet till mer än något oformligt främst med benägenhet att blåsa bort, är något annat och mindre uppseendeväckande: stativet. Utan tyg inget funktionellt paraply; utan stativ inget paraply alls. Gestalterna och miljöerna ger liknelsen dess karaktär, men det är händelserna som gör liknelsen. Eftersom denna parallell ställer substantiven *paraply* och *liknelse* i relation till varandra kan vi tillåta oss att se paraplyet som en allegori, alltså en kod att dechiffrera, och konstatera att Augustinus och den långa tradition som han är en del av har intresserat sig mest för paraplyets tyg, det som syns och ger karaktär, utan att ägna liknelsestativet tillbörlig uppmärksamhet. Utläggningarna blev då något som riskerar att flyga för vinden ungefär som ett stativlöst paraplytyg.

HUR KAN MAN GÖRA ISTÄLLET?

Min tes om hur man kan göra istället är att liknelserna ska läsas utifrån det stativ som händelserna utgör, alltså utifrån verben snarare än substantiven. Man kan naturligtvis fråga sig om

begreppen substantiv och verb egentligen är tjänliga i detta sammanhang. Jag måste tillstå att de är analysbegrepp, likt augustinuskarikatyren till för att tydliggöra; för det ändamålet menar jag att de är tjänliga. Man antar att Jesus åtminstone huvudsakligen undervisade på arameiska, och i den grammatik i galileisk arameiska som gavs ut i Lund 1939 finns sex ordklasser; under *nomen* behandlas både substantiv, adjektiv och räkneord (nytestamentlig grekiska räknar också in substantiv, adjektiv och räkneord under beteckningen *nomen*). Det är inte ett dugg långsökt att inordna såväl adjektiv som räkneord i det som kan jämföras med paraplyets tyg, det som ger karaktären. Skillnaden mot verben kvarstår alltså också på Jesu modersmål och på nya testamentets språk: verb är en annan typ av ord. Låt oss nu försöka läsa en liknelse utifrån dem istället, utifrån verben, de som bildar liknelsens stativ.

Någon *färdades ner* från en plats till en annan, *stötte på* några, *kläddes av*, *blev slagen* och *lämnades*. Några andra *färdades* också *ner* samma väg men *gick förbi*. Ytterligare någon annan *färdades*, *kom*, *såg*, *fylldes av medlidande*, *förband* den lämnade, *lastade upp* och *förde* till vård och *betalade*.

Rätt många identifierade säkert liknelsen redan när jag karikerade Augustinus, andra lär ha gjort det av denna händelsesammanfattning. Jag är mycket medveten om att berättelsen är fattig i detta senaste skick, att denna verbbaserade läsning ingalunda fångar allt i liknelsen eller är tjänlig i den kommunikationssituation som den finns i Lukasevangeliet. Berättelsestativet, presenterat såhär, påminner om överfallsreportage som media låter oss ta del av, placerade i olika miljöer och befolkade med olika gestalter. Huruvida det, i en tid före ambulanser, var en oväntad händelse att någon tog hand om den slagne är av underordnad betydelse: det var den gestalt som jag förteg nu senast som fick Jesu åhörare att lyfta på ögonbrynen. Icke desto mindre är detta som jag nyss återgav liknelsens stativ; utläggningar som tappar kontakten med det har övergått från att läsa ur liknelsen till att läsa in i den.

The proof of the pudding is in the eating: den substantivbaserade likneseutläggningen har i många fall visat sig så oätlig att också puddingreceptet behöver bytas ut. Sedan Adolf Jülicher för över hundra år sedan visade att så är fallet har vi sökt bättre vägar. Hans modell, att se varje liknelse som uttryck för en allmän moralisk sanning, visade sig inte heller hålla. Man har med varierande framgång velat förankra liknelserna i Jesu gudsrikesförkunnelse eller i de historiska situationer där han först uttalat dem. Man har också velat läsa liknelserna som estetiska objekt, avsedda att väcka åhörarnas fantasi. Eftersom det jag pläderar för, verbbaserad

liknelseutläggning, inte kan sägas vara en hittills testad vana kan jag inte säga att det är rätt väg att gå heller, men det är en väg värd att testa. Händelserna är stativet, gestalterna och miljöerna tyget, och vi måste vara uppmärksamma på tolkningspotentialen: ingen utläggning fångar allt.

The proof of the pudding is in the eating: *den substantivbaserade liknelseutläggningen har i många fall visat sig så oätlig att också puddingreceptet behöver bytas ut.*

UPPMÄRKSAMT UMGÄNGE MED DET SOM UTLÄGGS

En fråga att ställa är också på vilken nivå vi arbetar. Så långt det går att skaffa sig välgrundad uppfattning om vad Jesus från Nasaret själv sade när han undervisade i liknelser är hans ord en nivå att undersöka och utlägga liknelserna på. Den säkra nivå som liknelserna är tillgängliga på är sådana de finns i Nya testamentets tre första evangelier (vissa också, i annorlunda gestalt, i Thomasevangeliet), där liknelserna ställts in i en större helhet och därmed också påverkats vad gäller vad som utgör rimlig tolkningspotential. Inte så få hävdar att inramningarna i evangelierna visar i fel riktning, men sådana påståenden kan vara rätt svagt underbyggda. Däremot har nog redan evangelierna fört vissa liknelser i riktning mot att ses som koder som behöver dechiffreras. Här och nu ligger dock liknelserna öppna för att läsas och utläggas utifrån händelserna, med uppmärksamhet också på gestalterna och miljöerna – och liknelsernas sammanhang, med respektive evangelists specialvinklingar: Lukasevangeliet har till exempel en tendens att lämna utgången öppen. I den väl allra mest kända av liknelser, den om en odåga till lillebror som tar ut arvet medan fadern ännu lever, sätter sprätt på allt, återvänder hem från sin självförvållade misär och likväl av fadern tas emot som son i huset, finns också en storebror som blir arg över det välkomnande lillebror får och åtminstone inledningsvis vägrar delta i firandet – men liknelsen slutar innan vi fått veta om det förblir så. Här blir det extra tydligt att liknelser uppmanar att *tänka själv, inom en ungefärligt anvisad sektor* – med ledning av händelser, gestalter och miljöer. Om det är så, vilket en del tyder på, att det under den liknelse jag diskuterar här finns en hebreisk ordlek mellan *medmänniska* och *herde* ligger det definitivt i tolkningspotentialen att se ett samband mellan den samarier som tar hand om den behövande och Jesus som kallade sig *den gode herden*; detta gör inte aposteln Paulus till någon värds- husvärd som inte vet vad han ska läsa in i två denarer.

Efter en augustinuskarikatyr och en presentation av så gott som bara liknelsens stativ vill jag sluta med liknelsen sådan den möter i Lukasevangeliets tionde kapitel, *Den barmhärtige samariern*:

En laglörd som ville sätta [Jesus] på prov reste sig och sade: ”Mästare, vad skall jag göra för att vinna evigt liv?” Jesus sade: ”Vad står det i lagen? Hur lyder orden?” Han svarade: ”Du skall älska Herren, din Gud, av hela ditt hjärta och med hela din själ och med hela din kraft och med hela ditt förstånd, och din nästa som dig själv.” Jesus sade: ”Det är rätt. Gör det, så får du leva.” För att visa att han var rättfärdig sade mannen till Jesus: ”Och vem är min nästa?” På den frågan svarade Jesus: ”En man var på väg från Jerusalem ner till Jeriko och blev överfallen av rövare. De slet av honom kläderna och misshandlade honom, och sedan försvann de och lät honom ligga där halvdöd. En präst råkade komma samma väg, och när han såg mannen vek han åt sidan och gick förbi. På samma sätt med en levit som kom till platsen; när han såg honom vek han åt sidan och gick förbi. Men en samarier som var på resa kom och fick se honom ligga där, och han fylldes av medlidande. Han gick fram och hällde olja och vin på såren och förband dem. Sedan lyfte han upp honom på sin åsna, förde honom till ett värdshus och skötte om honom. Nästa dag tog han fram två denarer och gav åt värden och sade: ’Sköt om honom, och kostar det mer skall jag betala dig på återvägen.’ Vilken av dessa tre tycker du var den överfallne mannens nästa?” Han svarade: ”Den som visade honom barmhärtighet.” Då sade Jesus: ”Gå du och gör som han!”

ATT LÄSA OM LIKNEELSEUTLÄGGNING:

Det finns massor skrivet om liknelserna, men förvånansvärt lite på svenska. Jag vill dock rekommendera Gerhardsson, Birger. 1999. *Jesu liknelser. En genomlysning*, Lund: Novapress.

En samling material till liknelserna, med bl. a komponenterna i augustinuskarikatyren, är Snodgrass, Klyne. 2008. *Stories with Intent. A Comprehensive Guide to the Parables of Jesus*, Grand Rapids: Eerdmans.